

Христина ХАРЧУК

«НОВЕ» ЄВРЕЙСЬКЕ КЛАДОВИЩЕ У ЛЬВОВІ (середина XIX — XX ст.)

У статті досліджується проблема історичного поховання — так званого «нового» єврейського цвинтаря (на Янівському цвинтарі), датованому серединою XIX — XX ст., об'єкт історико-меморіальної та культурної спадщини західного регіону України.

Ключові слова: єврейський кіркут, кладовище, поховання, історико-меморіальна спадщина, пам'ятка.

© Х. ХАРЧУК, 2011

Чимало невивчених єврейських кладовищ XIX ст. збереглося на Західній Україні. До таких на Галичині відносяться цвинтарі у Бережанах, Бродях (1802 р.), Дрогобичі (1871 р.), Жидачеві (1886 р.), Лешневі, Миколаєві (1826 р.), Раві-Руській (187 р.), Сколе, Тернополі, Щирці (1836 р.), Угневі (1869 р.), Чорткові. Єврейські кладовища Волині та Рівненщини поки що навіть не інвентаризовані.

Так зване «нове» єврейське кладовище, розташоване на Янівському цвинтарі у Львові, до сих пір ще ґрунтовно не досліджувалося. Це кладовище має точну дату відкриття — 24 серпня 1855 р. Цвинтар був відкритий через два дні після закриття старого єврейського кладовища (закрили через масові поховання під час епідемії холери у 1855 р.). Згідно зі списком померлих членів єврейської громади у квітні та травні 1855 р. при загальній кількості євреїв 23 тис. осіб у тогочасному Львові помирало близько 30 осіб за місяць; у червні та липні того року кількість поховань налічувала понад 300 за місяць [10]. На початку серпня 1885 р. у деякі дні серпня кількість щоденних поховань на старому єврейському цвинтарі почала зростати до 15 [2, арк. 46]. Так зване нове єврейське кладовище відкрили поряд з Янівським кладовищем, на Піліховських пагорбах, за Кортумовою горою поблизу вул. Янівської (тепер вул. Т. Шевченка) [13, арк. 41]. У 1856 р. на ньому збудовано на кошти єврейського купця Ефроїма Вікселя (Efraim Wiksel) Новоцвинтарну синагогу.

У 1875 р. єврейська громада вибрукувала вул. Піліховську (тепер — вул. В. Єрошенка), що вела до цвинтаря від вул. Янівської. 25 листопада 1890 р. єврейська громада докупила ґрунт для нового кладовища у графа Станіслава Скарбека (Stanisław Skarbek) [14, арк. 1]. За проектом 1890 р. архітектора Альфреда Каменобродського (Alfred Kamienobrodski) з боку вул. Піліховської було збудовано муровану огорожу в неороманському стилі, фрагмент якої зберігся до наших днів. У 1894 р. зліва від головного входу на кладовище побудовано за проектом Саломона Кроха (Salomon Kroch) адміністративне приміщення [8, арк. 21, 24]. У 1912 р. за проектом Романа Фелінського та Єжи Ґродинського розпочато будівництво передпоховального приміщення Бет Тахара в стилі модерну. Будівельними роботами при його спорудженні керував відомий архітектор Михайло Улям [8, арк. 31; 12, арк. 58].

На новому єврейському кладовищі спочиває багато визначних осіб єврейської громади. Серед

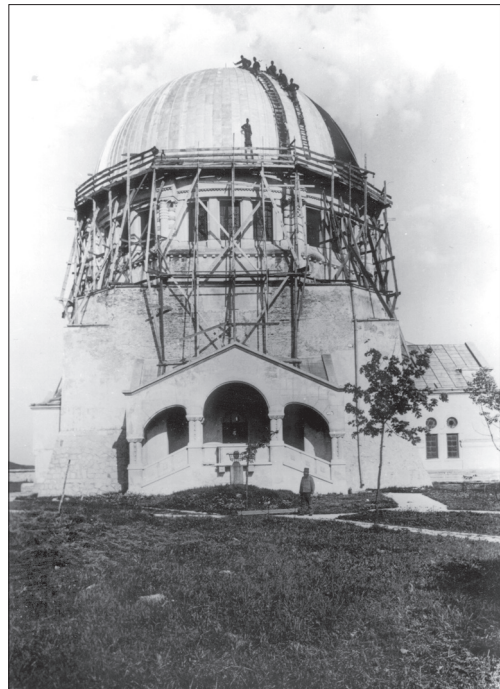
них — доктор Емануїл Блюменфельд, доктор Еміль Бик, равін доктор Швабахер, Натан Льовенштейн, Езекиєль Каро, Олеський Ребе, доктор хімічних наук, професор Львівської політехніки Яків Беркман, доктор хімічних наук, професор Йона Грінберг, мистецтвознавець Фаїна Петрякова та інші.

Меморіал загиблим єврейським воїнам з періоду польсько-української війни, в якій симпатії єврейських національно-демократичних сил були на боці українців, та жертв погрому 21—23 листопада 1918 р. спорудила на свої кошти львівська єврейська громада. Жертвам погрому поставлено пам'ятник на Кортумовій горі, біля якого розміщено цей меморіал, який складався після розширення 1922 р. з 16-ти рядів могил, в яких знаходилося 375 поховань [5, арк. 1—3]. Пам'ятний обеліск загиблим воїнам на єврейському кладовищі близько 1919 р. запроєктував архітектор Вавжинець Дайчак [6, арк. 6]. Ще у 1950-х рр. можна було побачити масивні руїни цього пам'ятника. У 1960-х рр. на місці колишнього меморіалу єврейських воїнів були побудовані гаражі [1, с. 15].

4 травня 1930 р. єврейська громада розширила свій цвинтар при вул. Піліховській [9, арк. 1—67]. Цього ж року рабин урочисто посвятив поля, призначені під новий цвинтар.

В 1930-х рр. єврейська гміна планувала розширити новий і відновити старий цвинтар. У відозві до євреїв 27 квітня 1930 р., запрошуючи на урочисте посвячення цвинтаря з нагоди 75-х роковин існування, голова ради єврейської гміни Віктор Хайс сказав: «Єврейський цвинтар є місцем вічного життя «Beth Nachaim», а цвинтарні місця є метою мандрівок тих, що мають там рідних і близьких. Єврейська гміна у важких умовах набула нову призначену площу для розширення цвинтаря. Тепер є тільки поле, яке має бути сплановане, є простір, який мусимо заповнити відповідними будинками. Новий цвинтар необхідно замкнути монументальною брамою, а поляну замінити на гай дерев, достойну і прекрасну шату мусимо подарувати нашому місту «вічного життя». На старому цвинтарі потрібно ґрунтовно перебудувати передгробову каплицю» [9, арк. 1—67].

В 1931—1932 рр. єврейський цвинтар на вул. Піліховській займав площу 25 моргів. Він був поділений алеями на ділянки, які вели до головної алеї. На кожній ділянці знаходилися у густих рядах могили [3, арк. 1—16]. 9 серпня 1934 р. архітектор Нор-

Бет Тахара

Гранітний обеліск біля входу від вул. Єрошенка

верт Глятстайн виконав проект обгородження цього кладовища [7, арк. 118; 8, арк. 8].

Під час Другої світової війни німці почали руйнувати нове єврейське кладовище. У 1941—1942 рр. цвинтар ще функціонував, про це свідчать записи, зроблені у цей період у книгах реєстрації поховань [11]. Однак після розстрілу членів юденрату у січні 1943 р. навесні цього року нацисти висадили в повітря будинок передпоховального дому (Бет Тахара). Тоді також вони зруйнували майже всі будівлі і могили на цвинтарі. Найбільш коштовні пам'ятники з граніту та мармуру знімали з постаментів і після перешліфування відправляли до Німеччини [1, с. 15].

Пам'ятник жертвам Голокосту

В 1960—1970-х рр. було знищено переважну більшість вцілілих надгробків довоєнних єврейських поховань. Найстарший надгробок, який уцілів до наших днів, датується 1914 р.

В радянський час цвинтарем на Піліховських пагорбах опікувалася львівська єврейська громада. На її кошти, зібрані у перші післявоєнні роки, біля входу від теперішньої вул. В. Єрошенка на братській могилі, в якій перезахоронили останки розстріляних у 1942—1943 рр. та зі знищених давніх поховань, встановлено у 1946 р. гранітний обеліск. Вище 37-го поля Янівського цвинтаря була встановлена також пам'ятна плита жертвам Голокосту з лаконічним написом: «Здесь похоронены советские граждане — жертвы фашистских злодеяний во Львове. 1941—1943». У цьому меморіальному написі лише дата «1943» вказує на ліквідацію Янівського концтабору і засвідчує, що це пам'ятний знак жертвам Голокосту. У цьому ж 1946 р. з правого боку від адміністративного будинку було зведено невелику прибудову, яку використовували як передпохоронне приміщення.

Сьогодні єврейські поховання (після 1944 р.) розташовані вздовж головної алеї цвинтаря на прилеглих до неї полях. Незважаючи на приєднання в 1962 р. єврейського кладовища до Янівського, тут збережена власна нумерація полів. Потрібно зазначити, що приєднання відбулося тому, що органи радянської влади та КДБ примусово закрили єврей-

ське товариство м. Львова і єврейська громада втратила можливість доглядати за кладовищем. Тепер три чверті нового єврейського кладовища займають християнські поховання, які розташовані на місці перекопаних єврейських поховань. У південній частині цвинтаря є біля сотні мусульманських поховань.

Крім цих двох основних в XIX ст. були ще інші невеликі єврейські кладовища. До них належали: цвинтар на Знесінні, відкритий у травні 1872 р. [4, арк. 248] (там ховали євреїв з Брюхович, Винник, Замарстинова, Збоїщ, Голоска, Клепарова, Кривчиць, Кульпаркова), цвинтар при психіатричній лікарні на вул. Всіх Святих (тепер — вул. Кульпарківська), відкритий у вересні 1884 р. (площею 0,77 гектарів) [15] та цвинтар на Замарстинові з початку XX ст., знищений після Першої світової війни [7, с. 118; 8, арк. 8].

Територія єврейського кладовища на Знесінні¹, яке було закрите після Першої світової війни, використовувалася у радянський час під автобазу, на Кульпарківському єврейському кладовищі знаходиться завод залізобетонних виробів.

Потрібно зазначити, що так зване «нове» єврейське кладовище заслуговує на увагу дослідників як історико-культурна пам'ятка середини XIX — XX століть, оскільки на ньому є чимало цікавих і ще не вивчених поховань.

1. Гельстон Й. Єврейський некрополь / Й. Гельстон // Галицька брама. — Львів, 1998. № 1 (№ 37). — С. 15.
2. Заяви про надання матеріальної допомоги членам єврейської громади. Т. III (1872 —1890) // ЦДІА України у м. Львові. — Ф. 701 [Єврейська релігійна громада, м. Львів, 1785—1942 рр.]. — Оп. 2. — Спр. 642. — Арк. 46.
3. Листування з Міським гродським судом, Магістратом м. Львова та іншими установами про ремонт та розширення кладовища на вул. Піліховській // ЦДІА України у м. Львові. — Ф. 701 [Єврейська релігійна громада, м. Львів, 1785—1942 рр.]. — Оп. 3. — Спр. 1330. — Арк. 1—16.
4. Листування єврейської громади з магістратом про цвинтар на Знесінні. — ЦДІА України у м. Львові. — Ф. 701 [Єврейська релігійна громада, м. Львів, 1785—1942 рр.]. — Оп. 2. — Спр. 1448. — Арк. 248.

¹ Цвинтар знаходився на кварталі між вулицями Ясною, Здоровою і Собеського (відповідають сучасним вулицям: Потелицька, Молочна, Новознесенська); в 1930-х рр. був переповнений.

5. План єврейського військового кладовища у Львові. 1922 р. // ДАЛО. — Ф. 1 [Львівське воєводське управління 1921—1939 рр. Будівельний відділ з тематичним і місцевим каталогом]. — Оп. 30. — Спр. 4489. — С. 1, 2, 3.
6. Плани військового кладовища на Личакові // ДАЛО. — Ф. 1 [Львівське воєводське управління 1921—1939 рр. Будівельний відділ з тематичним і місцевим каталогом]. — Оп. 50. — Спр. 168. — С. 6.
7. Плани і креслення єврейського кладовища на вул. Піліховській // ДАЛО. — Ф. 2 [Міське управління в королівському столичному місті Львові, 1919—1939 рр.]. — Оп. 4 [Будівельний відділ]. — Спр. 1273. — С. 118; Ф. 2. — Оп. 4. — Спр. 1276. — С. 8.
8. Плани і креслення єврейського кладовища на вул. Піліховській. — Ф. 2 [Міське управління в королівському столичному місті Львові, 1919—1939 рр.]. — Оп. 4 [Будівельний відділ]. — Спр. 276. — С. 21, 24.
9. Протоколи, звернення, листування та інші документи про закупівлю земельної площі для розширення кладовища на вул. Піліховській // ЦДІА України у м. Львові. — Ф. 701 [Єврейська релігійна громада, м. Львів, 1785—1942 рр.]. — Оп. 1. — Спр. 1215. — С. 1. — Арк. 1—67.
10. Список померлих членів громади // ЦДІА України у м. Львові. — Ф. 701 [Єврейська релігійна громада, м. Львів, 1785—1942 рр.]. — Оп. 1. — Спр. 373. — 233 арк.
11. Список померлих членів громади (1941—1942 рр.) // ЦДІА України у м. Львові. — Ф. 701 [Єврейська релігійна громада, м. Львів, 1785—1942 рр.]. — Оп. 1. — Спр. 376. — 244 арк.
12. Справа з будівництва Янівського цвинтаря // ДАЛО. — Ф. 2 [Міське управління в королівському столичному місті Львові, 1919—1939 рр.]. — Оп. 4. — Спр. 1275. — С. 58.
13. Справа про заснування кладовища в 1855 р. на вул. Піліховській (1930 р.) // ЦДІА України у м. Львові. — Ф. 701 [Єврейська релігійна громада, м. Львів, 1785—1942 рр.]. — Оп. 3. — Спр. 1215. — С. 41.
14. Угода купівлі-продажу, плани, листування та інші документи про розширення території кладовища на вул. Янівській, будівництво житлового приміщення для обслуговуючого персоналу // ЦДІА України у м. Львові. — Ф. 701 [Єврейська релігійна громада, м. Львів, 1785—1942 рр.]. — Оп. 3. — Спр. 994. — С. 1.
15. Хронологічно-алфавітний список померлих у лікарні на Кульпаркові // ЦДІА України у м. Львові. — Ф. 701 [Єврейська релігійна громада, м. Львів, 1785—1942 рр.]. — Оп. 1. — Спр. 374. — 34 арк.

Khrystyna Kharchuk

«NEW» JEWISH CEMETERY IN LVIV
(Middle XIX to XX cc.)

In the article has been presented a problem of historical burial-place at Lviv, i.e. so-called «New» Jewish cemetery (in the territory of Janivske graveyard), dated by mid-19th to 20th cc. as an object of historical, memorial and cultural heritage of Western Ukraine.

Keywords: Jewish kirkut, cemetery, memorial and cultural heritage, monument.

Христина Харчук

«НОВОЕ» ЕВРЕЙСКОЕ КЛАДБИЩЕ
ВО ЛЬВОВЕ (середина XIX — XX ст.)

В статье исследуется так называемое «Новое» еврейское кладбище во Львове, датируемое серединой XIX — началом XX вв. и являющееся предметом историко-мемориального и культурного наследия западного региона Украины.

Ключевые слова: еврейский киркут, кладбище, историко-культурное наследие, памятка.